Amintirile despre război ale lui G. Topârceanu – spaţiu discursiv al memoriei compensativ-recuperatorii

Simona ANTOFI
Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi
simoantofi@yahoo.com

Abstract: By using recuperating narrative strategies and Memory itself, G. Topârceanu's *Memories of War* (*Amintiri despre război*) recollect Turtucoaia historical conflict. This piece of history is narratively revisited due to the recuperating Memory which turns the historical events into an (a) typical fabula rooted in the condition of the intellectual 'thrown into History'.
Keywords: *Memory space, recuperating discourse, First World War, confessing history.*

Premergătoare conflictului deschis din Primul Război Mondial, care a angrenat întregul continent european, şi pe aliaţii de peste Atlantic, într-o încleştare a orgoliilor, iniţial, devenită, apoi, şansă a naţiunilor mici la autodeterminare în cadrul unor state proprii, rezultate ca urmare a dezmembrării marilor imperii, luptele de la Turtucaia reprezintă un episod tragic din istoria accidentată a constituirii Statului român. Situaţi pe poziţii de interese şi de alianţe contrare, românii şi bulgarii îşi dispută teritoriul Dobrogei de astăzi, şi al Cadrilaterului, iar convingerea că dispun de o armată bine instruită, bine organizată şi bine echipată, precum şi de un corp ofiţeresc de elită, îi determină pe politicienii români, încă euforici de pe urma intervenţiei reuşite a României în al Doilea Război Balcanic, să se autoiluzioneze cu poziţia de arbitru absolut al României în peninsulă şi să acorde mult mai multă importanţă strategică şi militară capului de pod de la Turtucaia.

Însă, în intervalul dintre 2 şi 6 septembrie 1916, atacurile armatei bulgare, mult mai bine echipată şi antrenată, iau prin surprindere şi distrug capul de pod. Înfrângerea usturătoare, urmată de dezastrul uman – carnagiul şi prizonieratul supravieţuitorilor, sunt descrise, printre alţii, de Topârceanu, în *Amintiri din luptele de la Turtucaia* şi în *Pirin Planina (episoduri tragice şi comice din captivitate)* [Topârceanu, 2014].

Cunoscut mai ales ca parodist, specialist, cum s-ar spune, în practicarea *literaturii minore*, în răspăr faţă de cealaltă *literatură, mare*, canonică, el însuşi considerat un scriitor de raftul al doilea, Topârceanu hotărăşte să treacă prin filtrul memoriei sale afective întâmplările dezastruoase de la Turtucaia, polemizând amar cu retorica literaturii patriotarde, cu o întreagă tradiţie de mitizare eroică a războaielor de independenţă sau de apărare a patriei, şi cu propria reprezentare – livrescă – de asemenea eroizantă, a războiului. În buna tradiţie stendhaliană (*La Chartreuse de Parme)*, ofiţerul Topârceanu se descoperă aruncat într-un conflict armat ale cărui motivaţii nu-i sunt întotdeauna limpezi şi în care lipsa de organizare, lipsa celei mai elementare pregătiri psihice pentru ceea ce avea să urmeze, lipsa armamentului performant –

BDD-A28544 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:45 UTC)

îl fac pe individul care, aemenea lui Fabrice del Dongo, vede războiul așa cum este acesta în interior – moarte, mutilare, suferință fizică și psihică, teamă animalică și luptă neomenească pentru supraviețuire – neputincios în fața morții.

Formă voită de literaturizare a ororilor, pentru a putea fi, în primă instanță, omenește acceptate, memoriile lui Topârceanu legitimează „valoarea terapeutică a literaturii" [Zamfir, 1988: 76] și, așa cum arată scriitorul însuși într-o scrisoare către profesorul bulgar I. St. Pencoff, recenzent al volumului *Pirin Planina*, este formă liber asumată de păstrare a demnității și a libertății de creație – adică a unei *etici* și a unei *estetici a literaturii*, cum ar spune Mircea A. Diaconu: „Eu, însă, când am început să scriu aceste amintiri de captivitate, n-am avut nici o rezervă mintală și nici o altă preocupare decât să fac din ele o operă de artă literară. În concepția oricărui artist autentic, arta lui nu poate să fie un instrument de luptă; ea este și trebuie să rămână un articol de lux și o activitate dezinteresată. Și, oricât de frivolă poate părea unui om de luptă această concepție despre artă, ea singură permite scriitorului să creeze o operă vie, sinceră, umană, care să folosească umanității și patriei, îmbogățindu-i patrimoniul spiritual. Pasiunea omului de luptă deformează realitatea: scriitorul care coboară în arenă începe să vadă lucrurile strâmb și să le interpreteze greșit – și astfel literatura lui va fi o producție hibridă, care nu folosește nimănui și nu convinge pe nimeni" [Topârceanu, 1983: 554].

Receptarea critică specializată s-a preocupat prea puțin, în opinia noastră, de aceste două texte memorialistice a căror valoare de document afectiv și intelectual prevalează asupra informațiilor propriu-zise. În pofida unei destul de bogate literaturi critice care analizează reprezentările războiului în literatură [Hurcombe, 2004 și Rienueau, 2000], critica literară românească se axează pe imaginile războiului pe care le oferă operele scriitorilor importanți ai perioadei – Camil Petrescu, de pildă, sau Duiliu Zamfirescu, ori Cezar Petrescu. Ca urmare, poate cel mai important reper critic asupra memoriilor de război ale lui Topârceanu rămâne studiul lui Mihai Zamfir, din volumul *Cealaltă față a prozei,* intitulat *Educația europeană. Despre Pirin Planina și proza lui Topârceanu* [Zamfir, 1988: 76]. Analizând toată opera scriitorului, Mihai Zamfir identifică o serie de trăsături specifice acesteia, cum ar fi „supradeterminarea stilistică", în sensul dat expresiei de Michael Riffaterre, corelativă existenței unui „pre-text oglindă", care duce la descoperirea „cifrului scriptural" al operei în discuție [Zamfir, 1988: 66]. În termenii lui Mihai Zamfir, „pe scurt, cifrul lui Topârceanu este scrierea în palimpsest, în grade diferite, de la identificarea deliberată până la identificarea inductivă. Lectura contrastivă a operelor sale rămâne unica valabilă" [Zamfir, 1988: 68].

În cazul particular al memoriilor de război, pe fondul activării memoriei afective, „în mijlocul ororii, scriitorul român se comportă ca un european desuet, incapabil să realizeze și cu atât mai mult să descrie răul absolut; el vede mereu în oroare o excepție, o paranteză regretabilă în ordinea normală și rațională a existenței" [Zamfir, 1988: 70]. Este, cu alte cuvinte, purtător al unui „cod moral caduc" [Zamfir, 1988: 75]. În fine, „arhitextul lui *Pirin Planina* e format din codificarea atentă a adevărurilor fundamentale la care civilizația occidental-europeană ajunsese până spre finele secolului trecut, impunându-le apoi ca normă întregii lumi civilizate" [Zamfir, 1988: 75].

Să mai menționăm articolul Simonei Vasilache, *Poetul și războiul*, și o observație de aici: „Topârceanu scoate un document sentimental, mai mult decât o reconstituire a unor secvențe uitate dintr-un război controversat" [Vasilache, 2014]. Pot fi semnalate, deși cu destule rezerve, și articolul lui Horia Gârbea, *Primul Război Mondial în literatura română* [2016], și chiar o teză de doctorat cu titlul *Oamenii și moartea în timpul Marelui Război: sentimente, atitudini și manifestări față de război*, elaborată de Gh, Negustor, în care se propune

BDD-A28544 © 2018 Editura Universității din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:45 UTC)

o perspectivă interesantă în sine – alcătuirea unei „istorii culturale a Marelui Război", o comparaţie între „pedagogia naţională" şi cea militară, corelativ unei istorii, în fond, a „atitudinilor şi emoţiilor individuale şi colective" [Negustor, 2013].

Dedicaţia care deschide *Amintiri din luptele de la Turtucaia*, de care ne vom ocupa aici, semnalează, de la bun început, filtrul memoriei afective şi pune scrierea sub semnul perspectivei unice, profund subiective, a combatantului. Amintirile propun două perspective asupra războiului: una livrescă, revendicându-se de la codul de valori umane şi morale ce funcţionează, după Mihai Zamfir, ca arhitext al memoriilor. Aici se rânduiesc, într-o retorică a erosimului de faţadă, vocaţia sacrificială, moartea pentru patrie şi neam, virtuţile de curaj şi de dăruire totală. Cealaltă perspectivă se revendică de la modelul stendhalian şi devoalează, dincolo de discursurile patriotarde, situaţia reală a frontului şi a armatei române. Contrapunctul care dirijează alternanţa textuală a acestor două perspective aduce în prim-plan lipsa instrucţiei militare, lipsa armamentului performant şi a ştiinţei de a-l folosi, slaba organizare şi comunicare a centrelor de comandă cu subdiviziunile aflate pe front, stadiul deplorabil al fortificaţiilor: „eram treizeci de tunari, deasupra satului Kosui Bulgar, lângă două cupole de tunuri neisprăvite, la care lucrau până seara târziu oameni de corvoadă civili, aduşi din ţară, de peste Dunăre" [Topârceanu, 2014: 19-20].

Soldaţii-ţărani aduşi sub arme sunt de două categorii: fie ţărani munteni – „erau mai ales ţărani de prin judeţele de câmp ale Munteniei – cei mai oropsiţi dintre toţi" [Topârceanu, 2014: 21], prilej de repetată asociere contrapunctică a „icoanei" bravului soldat-ţăran care se jertfeşte pentru ţara lui, după modele acreditate livresc şi mentalitar de Alecsandri şi de Coşbuc, fie ţărani moldoveni, artilerişti, mai tineri şi mai sprinţari. Situaţi între două lumi – una ostilă, a frontului bulgăresc, şi cea atât de apropiată, de pe malul celălalt al Dunării, familiară şi (aparent) protectoare, soldaţii sunt în aşteptarea unei catastrofe. Presimţită de toţi şi anunţată, sub diverse forme, de natură:

> „Apoi, răsfrângeri de rubin au sângerat o fâşie de Dunăre. Pe faţa apei au început să se străvadă toate schimbările şi claritățile văzduhului. Acum păreau buchete mari de liliac îngropate în apă, acum se schimbau în falduri mari de purpură şi în petale de trandafiri, ori jucau galbene – verzui în luciu, cu aripi de fluturi timpurii, până când începură să tremure ca nişte frunze de beteală pe faţa undelor uşoare" [Topârceanu, 2014: 25-26].

De fapt, în buna tradiţie romantică, aici şi natura, şi literatura funcţionează ca un instrument *ad-hoc* de compensare, în prezentul calm încă, a viitorului:

> „când deschideam ochii mi se arăta departe, în val, Dunărea luminată de lună, sclipitoare şi strâmbă ca un iatagan. În acceaşi pulbere albăstrie, vedeam şi zăvoaiele din susul Olteniei, şi ostrovul negru din faţa noastră, cu pădurea lui deasă de arini. Iar în jurul meu, de pretutindeni, din ierburile înflorite, se ridica concertul în *pizzicato* al atâtor greieri de noapte, ca mii de viori mărunte, risipite prin iarbă. Un murmur discret şi cristalin tremura sub fiecare floare" [Topârceanu, 2014: 23].

Cum toată secvenţa memorialistică pe care o analizăm aici este susţinută, în arhitectura sa internă simplă, dar eficientă în raport cu impactul puternic produs asupra cititorului, de un climax ascendent, se înţelege de ce natura rezonează cu starea de spirit a scriitorului, cu percepţia neliniştită a acestuia şi cu presimţirea dezastrului. Începe, apoi, acumularea de orori: se dă foc satului – bejenia în care sunt siliţi să plece sătenii rămaşi, femeile, copiii şi bătrânii, duce la reacţia de ţăran gospodar a locotenentului:

BDD-A28544 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:45 UTC)

„Satul mişună acum ca un furnicar răscolit şi larma creşte, s-aud strigăte şi chemări, apoi ţipete de copii şi de femei care aleargă nebune, de la o curte la alta. Văpăile se risipesc mereu, focuri răsar necontenit, ici şi colo, arzând limpede în lumina scăzută a amurgului" [Topârceanu, 2014: 30]

„Mare ticăloşie e războiul!" [Topârceanu, 2014: 31].

Timpul trece, şi oamenii par a fi prinşi într-o bulă spaţio-temporală care începe să se deterioreze treptat. Deocamdată, satul ars fumegă sinistru, bateriile de artilerie încă se construiesc, cu aceiaşi ţărani turci cu priviri duşmănoase şi mohorâte, iar natura îşi vede de viaţa ei. Dar semnele dezastrului încep să apară:

„Cînd am ieşit afară, o privelişte stranie ne încremeni. Spre miazăzi, nu departe, două incendii uriaşe spărgeau întunericul în două locuri, cu reflexele lor uriaşe" [Topârceanu, 2014: 28]

iar scriitorul meditează, romantic şi anacronic, la eroismul de altădată, şi la războiul modern:

„Războiul modern! Stai în tranşee cu braţele încrucişate şi cu spatele încovoiat, cât timp durează pregătirea, şi aştepţi, fără nici o putere, să pleznească deasupra ta o maşină, azvârlită de altă maşină" [Topârceanu, 2014: 34-35].

Lucrurile încep să se precipite, faptic numai, căci tempoul narativ îşi păstrează ritmica, ceea ce are drept efect sporirea senzaţiei de neliniște pe care textul o construiește. Apar grupuri de soldaţi sau soldaţi singuri, care se retrag spre Dunăre, neinformaţi în privinţa mersului luptelor şi abandonaţi de superiori, bubuiturile artileri uşoare şi mai ales ale celei grele germane se înteţesc.

Secvenţa intitulată *La pontoane* drescrie dramele răniţilor – soldatul Matei, grav rănit, şi în profund blocaj psihic – „avea stânga retezată de un obuz şi o ureche ruptă. Bluza, pantalonii, cămaşa îi erau ude, parcă făcuse o baie de sânge" [Topârceanu, 2014: 43], sau toţi ceilalţi răniţi care se târăsc cum pot pentru a se putea urca pe puntea bacului care urma să-i ducă pe malul românesc al Dunării. Va fi, de altfel, ultimul transport. Restul soldaţilor vor rămâne abandonaţi pe malul bulgăresc. Fețele şi ipostazele morții încep să se rotească într-un caleidoscop tragic – şansele de supraviețuire sunt aproape nule, iar dezumanizarea, consecinţă a luptei disperate pentru supraviețuire, atinge cote de neimaginat:

„ca nişte fiare speriate se repeziră pe punte, pe ponton, inundară bacul, împingîndu-se sălbatic, făcându-şi loc cu pumnii şi călcând în picioare răniţii, apucaţi fără veste şi striviţi din toate părţile" [Topârceanu, 2014: 44-45].

Imaginea monitorului românesc care brăzdează în zig-zag apele Dunării, omorând soldaţii români care încercau să o treacă înot, copleşete prin tragism. Prinşi între foc şi apă, soldaţii-ţărani mor individual, mor în grup, mor oricum. Soldaţii de pe malul românesc al Dunării încep să tragă, inexplicabil, spre cei aflaţi în valuri, un ofiţer se sinucide după ce împarte tot ce are soldaților din jurul său, cei care reuşesc să improvizeze plute îi omoară cu bâte pe cei care se agaţă de ele, iar iar soldaţii bulgari îi iau la ţintă, în largul poligon format de albia Dunării, pe înotători. Memorialistul însuşi încearcă să se salveze, traversând

BDD-A28544 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:45 UTC)

fluviul, dar soarta îl aduce înapoi, pe malul bulgăresc, nevătămat. Moartea lui Mieluş ţiganul, teribilă, arată faţa adevărată, gratuit crudă, a războiului:

> „O zburătură de obuz îi rupsese pântecele, intestinele îi atârnau pe jos... Cu mîinile tremurânde, el încerca să le adune, să le vâre la loc, în pântece, amestecate cu ţărână şi cu fire de iarbă uscată" [Topârceanu, 2014: 51].

Dintre feţele stranii ale morţii, se detaşează episodul care prezintă încercarea disperată de a scăpa a celor trei cumnaţi – pluta se înclină, doi dintre ei mor în valuri, iar celui de-al treilea îi rămâne capul prins între snopii plutei improvizate.

Dincolo de înregistrarea atâtor morţi inutile, memoriile propun un colaj de instantanee cu o anumită logică afectivă şi narativă internă, cu certă relevanţă literară. În ultima secvenţă a textului, intitulată, simplu, *Încheiere*, deşi scriitorul simte nevoia să redevină livresc, asociind fapte eroice reale cu reprezentările literare ale războiului, lupta cu stihiile şi lupta cu bulgarii, morţile inutile, carnagiul de pe malul drept al Dunării nu sunt cauţionate nici de exemplele de eroism, nici de Istorie.

BIBLIOGRAFIE

Gârbea, Horia, *Primul Război Mondial în literatura română*, disponibil la adresa http://apowp.revista-apostrof.ro/ – accesat la 10.10.2016.

Hurcombe, Martin, 2004. *Novelists in Conflict. Ideology and the Absurd in the French Combat. Novel of the Great War*, Amsterdam – New York.

Negustor, Gh., 2013. *Oamenii şi moartea în timpul Marelui Război: sentimente, atitudini şi manifestări faţă de război,* teză de doctorat susţinută în 2013 la Universitatea Babeş-Bolyai, rezumat disponibil la adresa 193.231.20.119/doctorat/teza/fisier/1632 – accesat la 10.10.2016.

Rienueau, Maurice, 2000. *Guerre et révolution dans le roman français de 1919 à 1939*, Slatkine Reprints.

Topârceanu, George, 2014. *Memorii de război*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Topârceanu, George, 1983. *Scrieri*, II, Bucureşti, Editura Minerva.

Vasilache, Simona, 2014. *Poetul şi războiul*, în „România literară", nr. 50/2014, disponibil la adresa http://www.romlit.ro/index.pl/poetul_i_rzboiul – accesat la 1.10.2016.

Zamfir, Mihai, 1988. *Cealaltă faţă a prozei*, Bucureşti, Editura Eminescu.

BDD-A28544 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:53:45 UTC)